

Tóth Sándor Attila

**A GÖRÖG-RÓMAI MITOLÓGIA TANÍTÁSA
KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSOK SEGÍTSÉGÉVEL****Bevezetés**

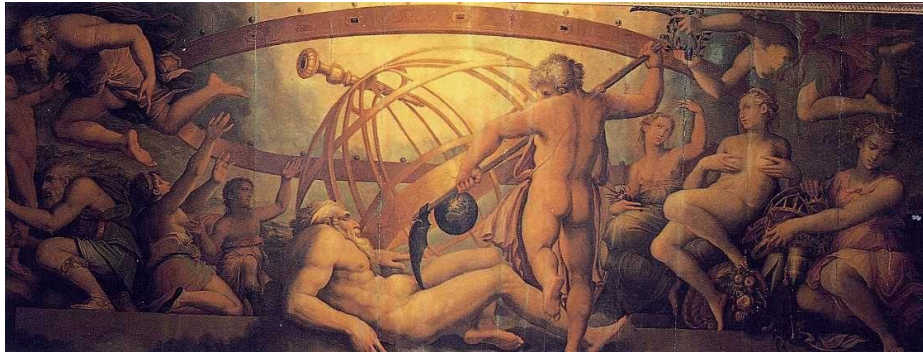
A tanítóképzésben a *Magyar nyelv és irodalom* műveltségterület irodalomtörténeti képzése során egyre távolabb kerül a hallgatóktól a görög-római mitológia, amely azonban napjainkig jelen van a líratörténetben. Ami még a két világháború korában, a latintanítás hozadékaként, az akkori diákok számára evidencia volt (pl. Kronosz, az olimposzi istenek, Héraklész, Sziszüphosz, Tantalosz stb.), addig az európai és a magyar kultúrkörben ismert mítoszi alakokról egyre kevesebb tudásunk, s nehezen is tudják elképzelni a görög-római világ isteneit. Ennek orvoslására hívhatjuk segítségül a képzőművészet (festészet) világát, hol a képi ábrázolás, a megjelenítés, a kép és a történet (szöveg) interakcióján keresztül a mitológia alapjai megismerésének, mélyebb folyamatainak megértésének s a felidézés képességének útjait jelentheti. A képi ábrázolás jelen esetben a kép és a szöveg (történet) interakcióját jelenti, vagyis a kép segít a megértésben, ugyanakkor a látvány, felidézés, a történet *elmondására* sarkall, visszaidézi a történetet és a szereplőket. A mítoszok középpontja a *mitologéma*, vagyis a történet genezise, a fabuláció oksága, vagyis, miért keletkezett a történet.¹ Ennek példája lehet Niobé története, aki megsértette Apollón és Artemisz anyját, Latonát: neki tizennégy gyermeke volt (hét fiú és hét lány), Latónának pedig csak kettő. Büszkeségében becsmérelte az isteni szülőt, mire az fiával, Apollónnal lenyilaztatta a gyermekeket. A mitologéma ebben az esetben, hogy Apollón nyíla a halál, ugyanis a pestisjárványok okozója, ebbe pusztultak bele a gyermekek. Valamint az, hogy fájdalomában kősziklává változott: Kis-Ázsiában látható a Szüphilosz-hegy egyik sziklája, amely nőalakot formál, melyen patak csordogál le. Ez a könnyeit örökké hullató Niobé mitologémája.²

A következőkben néhány istenség ábrázolását s a képi megjelenítését vizsgáljuk. megjeleníthető itt többek között Kronosz, Apollón és Ámor, Aphrodité, Daidalosz és Ikarosz, valamint a Múzsák és a Khariszok (Gráciák). E mitológiai alakok együtt is megjelennek, így egyik történet szinte beleszövődik egy másikba. Közülük válogatunk összefoglalónkban. Elsőként nézzük Kronosz alakját.

¹ L. ehhez: MELENSZKIJ, Jelezar: *A mítosz poétikája*, ford. KOVÁCS Zoltán. Gondolat, Bp., 1985.

² A mítoszokat saját narrációban mondjuk el. A felhasznált mitológiai kézikönyvekben könnyen hozzáférhetőek e történetek. L. KERÉNYI Károly: *Görög mitológia*. Gondolat, Bp., 1977. Itt: 146–147. L. még: GRAVES, Robert: *Görög mítoszok I–II*. Európa, Bp., 1970; GERÉB József, szerk.: *Az Olympus. Görög-római mythologia. Függelékül a germán népek istentana*. Athaeneum, Bp., 1901. Stb.

Kronosz–(Khronosz)–Saturnus

1. kép: Giorgio Vasari (1511–1574): Uranosz megcsonkítása Kronosz (Saturnus) által

Az alábbi képen Uranosz és Kronosz hatalomváltását (apja helyébe lép) látjuk. Az istenek halhatatlanok, így Kronosz kasztrálja apját. Ennek eszköze egy sarló, ami később kaszaként jelenik meg s az istenség attribútuma (jellemzője). Az isten, hogy e drasztikus hatalomváltás ne fordulhasson többet elő, felfalja gyermekeit, kivéve Zeust, akit csellel megmentenek, így majd végbemegy a generációváltás, s jön Zeus, vagyis az olimposzi istenek kora. Így ki is rajzolódik a három isten-nemzedék: Uranosz, Kronosz, Zeus.

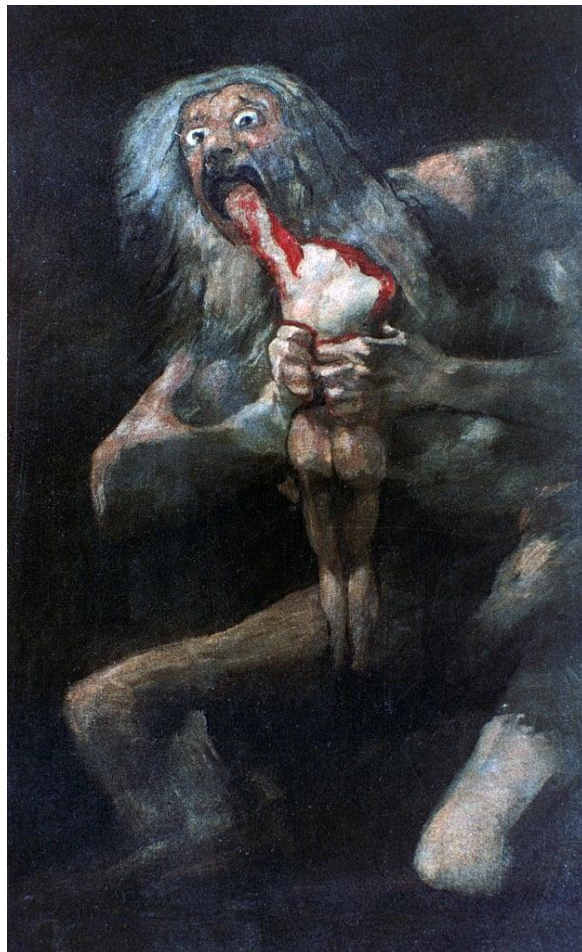
2. kép: Saturnus-ábrázolás egy régi metszeten

Kronosz két sajátossága a sarlóval, kisebb kaszával való kasztrálás s annak *lényegi* kiemelése, valamint a gyermekek felfalása, alkalmas arra, hogy összeolvadjon funkciója a vele rokon hangzású Khronoszéval, aki időistenség. E jelenség a *pszeudomorphosis*, vagyis olyan funkciók olvadnak össze istenalakokban, akiknek alakjai távol állnak egymástól, viszont egyik tulajdonsága átkerül a másikra. Jelen esetben Kronoszé az időére: a sarló/kasza és a felfalás az idő rontó, pusztító tevékenységével lesz rokon, így ábrázolásukban is összeolvadnak funkcióik, sőt, az idő szerepét teljességgel átveszi Kronosz.

Ide tartozik még a Kronosz romanizálása is. Itt Saturnus, akít az égből száműzve Közép-Itáliába, Latiumba menekült, s itt megteremtette az aranykort. Latium elnevezése a latin *lateo* (rejtőzni) igéből ered, a római történelem második aranykora pedig Augustus uralmához kötődik. A mitológiai és a történelem összefonódik, Augustus uralmának legitimizációja a saturnusi (arany)idők visszahozatala: *Pax Romana*.

3. kép. Peter Paul (Pierre-Paul) Rubens (vagy Peter Paul vagy Petrus Paulus) festménye (1577–1640) 1636–1637 Madrid. Prado Múzeum – részlet

4. kép: F. de Goya (1821–1823) Saturnus-ábrázolása

Már a pseudomorphozison átment Kronosz ábrázolását látjuk a németalföldi festő, Vaenius emblémáján. Könyvének különlegessége, hogy színes nyomdai változata is megjelent (1683). Az ábrázolás ekphrasziszát (leírását) adhatjuk: közepen robosztus, erős alak, a szárnyas idő, kaszával, amellyel mindent tönkretesz. A szoborként ábrázolt szépségistennők, a három Grácia felé sújt. A lába alatt két mitológiai alak: Ámor (Cupido), a szerelem istene. Láthatóak attribútumai: szőke haja (gyermekisten, s a gyermekek haja általában szőkés), íja és nyilai (Ámor nyila a szerelem). A másik alak a gyógyítás istene Aszklepiosz (Aesculapius), Apollón fia, akinek kezében kígyós bot van, az egészség jelképe. Mindkettő eltiporta, de meg nem ölheti őket. A kép üzenete: az Idő tönkreteszi a szépséget, a szerelmet és az egészséget is. A rontó s teremtő idő dichotómiája is értelmezhető: az idő teremt is (kairosz, időpillanatok), majd rombol.

5. kép: Vaenius (Van Veen; 1556–1629): Az idő mindent tönkretesz

Apollón

Apollón (latinosan: Apollo) sokfunkciójú istenség. Megtestesíti a férfiszépséget, a harmóniát és a költészetet is. Ahogy jeleztük, Apollón nyila a halál, hiszen Napis-tenség, a nyilak a Nap sugarai, amelyek szárazságot okoznak, ez pedig az állatok elhullását, bomlását, ami kedvez a pestisjárványok megjelenésének. Jelzője (epit-heton ornans) így az *egeres* vagy *egérölő* Apollón, hiszen e kistrágcslók jelzik a járvány kitörését.

Az Itáliában élő francia festő, Nicolas Poussin (1594–1665) *Tánc az idő zenéjére* című festménye a bukást ábrázolja mind a felső, mind az első képsíkban.

6. kép: Poussin: Tánc az idő zenéjére (1638)

Nézzük először az időszimbólumokkal teletűzdelt alsó képsíkot. A sarokban a szárnyas idő, lanttal, ő szolgáltatja a zenét. Előtte egy gyermek homokórát tart, amely a ciklikus és az egyenes vonalú idő jelképe is. A másik felén a képnek szintén egy gyermek, buborékot fúj, amely az emberi élet jelképe: homo bulla, az emberi élet csak buborék, növekszik, majd hirtelen eltűnik. A gyermek mögött Janus, előretekintő idős, és hátratekintő fiatal arccal: Jelentése: az idős arc a bizonytalan jövőt fürkészi, mi lesz a sorsa, a fiatal pedig a múltat kutatja. A középen lévő négy allegorikus alak (egy férfi és három nő) táncol. A bukás allegóriái: hátul a férfialak a Szegénység, mellette a Munka, amellet a Gazdagság, majd a Fényűzés, amely csábít minket, de vissza is taszíthat a szegénységbe.

A felső képsíkban Phaeton története: ő Apollón héroszi fia, de nem hitte sorsát, így végig akarta hajtani az égen a Nap kocsiját. Nem volt rá képes, ezért halállal lakolt. A barna lovon ülve látjuk, mögötte Apollón, a lovak előtt a Hajnal (Aurora), mögöttük pedig a Hórák (Évszakok). A kép és a mítosz interakciója áll a művész szolgálatában, mondandójának kifejezésében.

7. kép: Michel Dorigny (1616–1665): Apollón és a Múzsák

Apollón a Múzsák karvezetője is. A Múzsák Zeusz és Mnémoszüné (az Emlékezet, hiszen a költészet visszaemlékezés: emlék, emlékezet, emlékkép) kilenc leánya: Urania (Csillagászat), Kleio (Történetírás), Melpomené (Tragédia), Erato (Szerelmi költészet) Polihümnia (Himnuszalkotás), Euterpe (Zene), Terpsikhore (Tánc), Thalia (Színház és Komédia), Kalliope (Eposz). Érdekes, hogy a görögök-nél csak mesés csillagászat és a prózai történetírás is itt kap helyet.

8. kép: Francesco Albani (1568–1660): Apollón és Daphné (1615/1620 körül)

Apollón a költészet istene is. Egyrészt megkapja a csínytevő Hermésztől az általa, a teknősbéka páncéljából és bélhúrokból készült lantot, másrészt pedig, Amorról való vetélkedése eredményeként, szerelembe esik a halandó Daphnéval. Őt üldözve szerelmével az istenek a lányt babérfává változtatják (ez a *daphne/daphnis* jelentése is), mire az istenség az első szerelem emlékére tép egy ágat, koszorút készít, s majd ez kerül a győztesek (a költői versenyek győztese és a hadvezérek) fejére. A metamorfózist Ovidius meséli el *Metamorphoses* című művében: 1. 452–467.

*Daphnéért lobogott legelőszőr lánggal Apolló,
mit nem a véletlen, de Cupido vad dühe gyújtott.
Épp miután lenyilazta a delusi isten a sárkányt,
látta, miként akar ő hajlítani íjat ideghez:
„Ej, te garázda kölyök, mi közöd hadi fegyvereinkhez?”
szól hozzá, az ilyent a mi vállunk hordja csak illón;
mert vadakat s ellenséget mi tudunk vele löni,
kik, mely szörnyü-hasú tetemét tág térre teríti,
puffadozó Pythont csak imént vertük le nyilakkal.
Légyen elég neked az, hogy fáklyád némi szerelmet
gyújt itt-ott: a dicsőséget, mi miénk, sose kívánd.”
Mondta Venus fia most: „Mindent átlóhet az íjad,
ám az enyém téged, Phoebus; s valamint tealattad
más mindenki, olyan mélyen vagy a hírben alattam.”
Szól, s a magas levegőt szeli-szeldesi szárnya serényen,
majd meg is áll árnyas Parnassus legtetejében,
s két más-másdolgú vesszőt vesz elő tegezéből:
egy szerelem-taszítót és egy szerelembe-taszítót.
Mely fölgyújt: aranyos, hegyezett, csupa szikra a vége;
mely tovaűz: tompult, s álom-nehezék van a nádján.³*

A képen a Daphné üldöző Apollón, egy felhőn a nevető Ámor, hiszen vetélkedésükben a Napisten nem tudja őt lenyilazni (nyíla a halál), ő viszont sebet ejt szívére (nyíla a szerelem).

9. kép: Apollón a Nap kocsiján – falfreskórészlet

³ OVIDIUS: *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Európa, Bp., 1982. 23.

Daidalosz és Ikarosz és a meszótész, a közép elmélete

A mítoszokról a hőstörténetekre térünk át, most a krétai mondanakör részeként Daidalosz és Ikarosz elbeszélésére. A történet szerint Kréta királyának, Mínosznak, torz gyermeke született: félig ember, félig bika. Azért, hogy elrejtse, odahívatta a kor mitikus építőmesterét, aki létrehozta, felépítette a labirintust, aki egyébként feleségének, Pasziphaénak is segített bűnös vágya kielégítésében. Nehogy kifecsse Daidalosz a titkát, nem engedte el Krétáról, így a mester szárnyakat épített, s fiával nekilátott a tenger átszelésének. A baljóslatú utat s Ikarosz pusztulását szintén Ovidius írta meg a *Metamorphoses*-ben (8. 183–235.). Pieter Brueghel ez alapján festette meg képét.

10. kép: Brueghel (1525?–1569): Daidalosz és Ikarosz

Lent a halász, remegő nádszárral míg halakat fog,
botra hajolt pásztor, s ekevasra hajolva a szántó,
látja, meg is döbben, s azt véli: kik útjuk a légben
így veszik, égilakók. Ők meg balkéz fele hagyták
Juno szent Samosát (Paroson túl, Deloson is túl),
jobbra Lebinthus esett tőlük s dúsmézü Calymne;
ekkor a gyermek kezd a szilaj röpdülésnek örülni,
és vezetője fölé száguld, vágy vonja az égbe,
tör magasabbra utat. Lágyítja közelben a hó Nap
tollai illatozó viaszát, körítő kötelékét;
olvad a könnyű viasz: csupaszon csap-csapkod a karja,
s már evezőtlenül nem fog vele csöpp levegőt sem,
ajka kiált, apját szólítja, de elnyeli ekkor
áradatába a kék tenger, mely róla nevet nyer.
Ekkor a bús apa - már nem is az! - szól: „Icarus!” így szól,
„Icarusom, hol vagy? Nyomodat hol-merre kutassam?”
„Icarus!” így harsan: s meglátja a tollat a habban;
már átkozza találmányát, teszi sírba a testet,
s kapta nevét az egész tájék amaz ott-nyugovóról.⁴

⁴ OVIDIUS–DEVECSERI, 1982. 217.

A szövegrészlet jól mutatja a kép és a szöveg interakcióját, Brueghel az ovidiusi leírás szerint halad, s mindazt ábrázolja, amit Ikarosz látott. Daidalosz kevésbé, mert ő középen repült, viszont túlélte. Talán éppen ezért érdekes sorsa, amelyet Dsida Jenő (1907–1938) is felvállal a *Kréta szigetén* című verse utolsó sorában:

*Színek szitálnak, szép színek, csoda-örömek lányok ajkán s mégis
rabság ez a sziget: ostoba, mostoha dajkám.
Futkosnak furcsa, fitos őzek, Jupiter árnyas tölgyei aranypiros
makkot esőznek s a lelkem egyre nyugtalan.
A lelkem egyre nyugtalan: őrizteti Minos a tengert, őrséggel
rakja meg körben a sziklát s távolról, az azúrkék hullámgyűrűkkel,
sürgető üzenetek hiába locsognak a parthoz.
Halkan szívembe járkál egy messzi múlt feledt csodája s halkabban
a halk muzsikánál, emlékeztet minden a tájra, hol felnyitottam szememet,
s tengeren túlról idejárnak szerelmes, szőke szellemek, groteszk,
imbolygó, édes árnyak. S amíg titokban felkeres, mi régi létem titka
volt, lány kezével sárga, beteges lángot gyújt szemembe a honvágy.
- Nem kellene a szép színek! Nekem csak szebbek kellene! Nekem
rabság e szép sziget! Vigyetek hát el, szellemek! Különben összefoltozom
minden szavamat, olvadt viaszkkal összeragasztom e csillogó nagy
tollakat s hasonlatos leszek a madárhoz, aki ujjong!
Minden rabságnak vége van: és porkoláb száz sem elég, mert nem
gázol a porba lábam. Szabad az ég! Szabad az ég! A szám remeg és szárny
lebeg a vállamon s kacagva nap csiholt halálomon: Icarus sorsát
vállalom.⁵*

Ahogy említettük, Daidalosz túléli, mert középen halad. Arisztotelész meszótész-elméletének és Horatius *aurea mediocritas* (arany közép) gondolatának felhasználója a képzőművészet is. Hivatkoztunk már Vaenius emblémakönyvére. Az erény ábrázolásában (a következő képen) az Erény (Virtus) áll középen. Tükrörbe néz, mert az erényes élet ezt megengedi, a másik kezében egy bőségszaru, ugyanis az erényes élet javakat is jelent. Mellette fekete ruhában a Zsugoriság őrzi pénzét, a másik oldalán sárga ruhában a Pazarlás mértéktelenül szórja vagyonát. A felső képsíkban a festő megörökítette Daidalosz és Ikarosz történetét. A középen repülő apa túléli, még a túl lent, majd túlságosan fent szálló fiú, amikor a Nap megoldvasztja a viaszt, amely a tollakat tartja, szörnyethal. A két képsík egymás erősíti, s a *közép* elméletének könnyű megértését teszi szemmel is láthatóvá.

⁵ <https://www.magyarirok.hu/dsida-jeno/k/kreta-szigeten>

11. kép: Vaenius emblémája az Erényről, ami középen áll.

Ez a történet is a bukás megjelenítése, amely alatt is látható egy régi *Metamorphoses*-kiadás rézmetszeteként. Alatta latin epigramma:

*Ad patrios fines dum sumptis Icarus alis
Aerias carpit cum genitore vias.
Subvolat ad Solem proprius, mox cera liquescit
Inque necaturas praecipitatur aquas.*⁶

⁶ Értelmező fordítása: „Amikor már a hazai határoknál szeli a légi utat Icarus atyjával a kölcsönvett szárnyakkal, közel repül a Naphoz, majd a viasz lágyul, és a fulladást okozó vízbe bucskázik.”

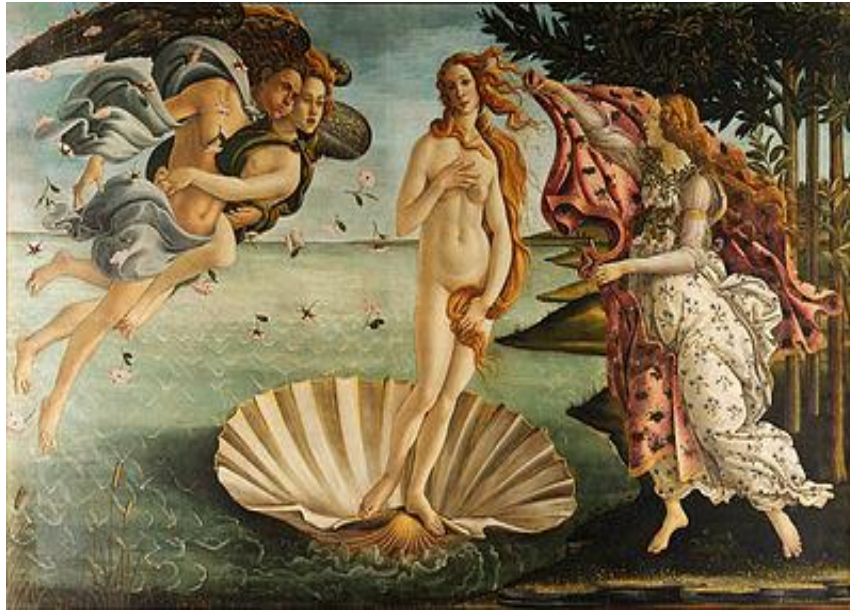
12. kép: Van De Passe Crispijn (1594–1670) Ovidius Metamorphoséséhez készült rézmetszete (1603/1604)

Aphrodité/Venus

Ugyan megtörtént Aphrodité római szinkretizmusa, Venus mégis mást jelentett a rómaiaknál. A görög Aphrodité azonban a szerelem, a szépség istennője, és római azonosulásával a tavaszé (április). Sandro Botticelli (1445–1510) alatt látható képe, *Venus születése*, felidézi a mítoszt: Uranosz kasztrálásakor egy vércsepp a tengerbe hullt, *fehér hab* (*aphrosz*) keletkezett, majd kiemelkedett az istennő a tengerből. Az itáliai reneszánsz szépségeszményéhez híven ábrázolja Botticelli. Római viseletű haj és hajszín (vörös), a mellékalakok pedig: balról Zephürosz (a tavaszt hozó nyugati szél) és Aura, jobbról pedig Flóra, aki a mezítelen istennőt igyekszik betakarni.

Még érdekesebb azonban a kompozíció második része, a *Tavasz* című kép, ahol a festmény jobb és baloldala egyaránt mítoszi ihletésű. A jobb oldalon három alak. Kívülről haladva: Zephürosz, aki Ovidius *Fastija* (*Római naptár*) szerint el akar csábítani egy halandó lányt, Khloriszt (latin: Chlois), aki az istenek segítségét kéri s átváltozik Flórává. Ezt a jelenetet ábrázolja a festő a három alakkal. A baloldalon a három Grácia, Venus kísérői, szépségistennők, mellettük pedig Hermész (Mercurius), az istenek hírnöke é a hírek értelmezője, magyarázója. A festő szándéka: a mítoszokkal el kell magyarázni a képet. Ennek is van azonban irodalmi forrása: Horatius 1. 30., Venushoz szóló carmenje:

*Óh, Venus, Cnidos és Paphos égi hölgye
hagy el ékes Cyprusod, és repülj át
tömjénnel hívó Glycerám varázs-szép
földi lakába.*

13–14. kép: Botticelli Venus születése és A Tavasz (Primavera) című festménye

*A tüzes fiú, s övük oldva mind a
Gráciák, mind-mind ide, és a Nimfák
és a nélküled komor Ifjúság is
Mercuriusszal.⁷*

⁷ HORATIUS összes versei. Corvina, Bp., 1961. 115. SZABÓ Lőrinc fordítása.

C A R M E N XXX.

A D V E N E R E M.

*Rogat Venerem Horatius ut domestico Glyceræ
sacrificio intersit.*

O Venus, regina Cypri Paphique,
Sperne dilectam Cypron, & vocantis
Thure te multo Glyceræ decoram
Transfer in ædem.

Fervidus tecum puer, & solutis
Gratiæ zonis, properentque Nymphæ, 5
Et parum comis fine te Juventas,
Mercuriusque.

15. kép: Horatius verse latinul egy régi 17. századi kiadásból

Összegzés

A mítoszok képzőművészeti megjelenítése külső koncentráció is, hiszen a festészeti ábrázolások képi nyelvbe is bepillantást nyerhetünk. Festők, stílusok, mítoszok jelenhetnek itt meg a maguk komplexitásában, szolgálva a humán műveltséget és az irodalmi műveltségterület tudásbázisát. A mítosz és kép interakciója végigkíséri a művészettörténetet, s a posztmodernnek is alapja. Tanítása, szemléltetése e látásmódot szolgálja.

Irodalom

- GERÉB József (szerk.): *Az Olympus. Görög-római mythologia. Függelékül a germán népek istentana.* Atheneum, Bp., 1901.
GRAVES, Robert: *Görög mítoszok I–II.* Európa, Bp., 1970.
HORATIUS összes versei. Corvina, Bp., 1961.
KERÉNYI Károly: *Görög mitológia.* Gondolat, Bp., 1977.
MELENSZKI, Jelezar: *A mítosz poétikája,* ford. KOVÁCS Zoltán. Gondolat, Bp., 1985.
OVIDIUS: *Átváltozások,* ford. DEVECSERI Gábor. Európa, Bp., 1982.

Absract

**TEACHING GREEK-ROMAN MYTHOLOGY WITH THE HELP OF
FINE ARTS BARGAINING**

During literary history training, Greek-Roman mythology is getting further away from students, which, however, is present in lyric history to the present day. As for the two world wars, as a result of Latin teaching, it was an evidence for students at that time (eg Kronos, Olympic gods, Heracles, Sisyphos, Tantalos, etc.), while we are less and less knowledgeable in the European and Hungarian culture. We can call on the world of fine arts (painting), where it can mean, through the interaction of visual representation, representation, image and story (text), to understand the basics of mythology, the ability to understand the basics of mythology.

Keywords: myth, mythology, mythology, depiction, painting, image and text interaction